

بر آورد میزان تأثیر ویژگی‌های شخصیتی و الگوهای ارتباطی خانواده بر گرایش به مواد

مخدر جوانان دارای پدر معتاد

هادی دانش‌پرور*

۱. کارشناس ارشد روانشناسی، واحد ارسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، ارسنجان، ایران (نویسنده مسئول).

فصلنامه راهبردهای نو در روان‌شناسی و علوم تربیتی، دوره هشتم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۴۰۵، صفحات ۸۰-۷۱

چکیده

هدف از پژوهش حاضر برآورد میزان تأثیر، ویژگی‌های شخصیتی و الگوهای ارتباطی خانواده بر گرایش به مواد مخدر جوانان دارای پدر معتاد بود. روش تحقیق این پژوهش توصیفی از نوع همبستگی بود. جامعه آماری پژوهش حاضر را تمامی جوانان دارای پدر معتاد شهر شیراز در سال ۱۴۰۴ تشکیل دادند. در این پژوهش نمونه‌ای به حجم ۸۰ نفر به روش نمونه‌گیری هدفمند از بین جوانان دارای پدر معتاد انتخاب شد و به پرسشنامه‌های شخصیت نئو و پرسشنامه تجدیدنظر شده الگوهای ارتباطی خانواده کوئرتر و فیتزپاتریک (۲۰۰۲) و پرسشنامه گرایش به اعتیاد وید و بوچر (۱۹۹۲) پاسخ دادند، داده‌های استخراج‌شده با روش تحلیل همبستگی و رگرسیون به‌وسیله نرم‌افزار SPSS ویراست بیست و ششم مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج حاکی از آن بود که متغیرهای ویژگی شخصیتی و الگوهای ارتباطی خانواده قادر به پیش‌بینی گرایش به مصرف مواد در جوانان دارای پدر معتاد هستند. این نتایج گام مهمی در جهت شناخت عوامل مؤثر در آمادگی به اعتیاد است و با شناسایی این علل می‌توان برنامه‌های درمانی و پیشگیرانه مناسب را به کار بست.

واژگان کلیدی: اعتیاد، ویژگی شخصیتی، الگوهای ارتباطی خانواده، جوانان.

فصلنامه راهبردهای نو در روان‌شناسی و علوم تربیتی، دوره هشتم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۴۰۵

مقدمه

دوره نوجوانی از مهم‌ترین و حساس‌ترین سال‌ها در زندگی هر شخص می‌باشد. نوجوانی دوره‌ی انتقال از کودکی به بزرگسالی بوده که فرد در این دوره با مشکلات، تعارض‌ها و بحران‌های متفاوتی همراه می‌باشد. در این دوره نوجوانان با تغییرات و تحولات سریع جسمی و فیزیکی، بحران بلوغ مشکلات شخصیتی بهداشت روانی، شکل‌گیری هویت، مشکلات اجتماعی موضوعات اخلاقی و دینی مختلف روبرو شده و به‌نوعی در معرض گم‌گشتگی و ابهام نقش قرار خواهد گرفت. روان‌شناسی نوجوانان حکایت از این واقعیت دارد که آنان از نظر بدنی در حال دگرگونی و تحول از لحاظ عاطفی نابالغ از جهت تجربه محدود و از دیدگاه فرهنگی تابع محیط هستند نوجوانان نه از مزایای کودکی بهره می‌برند و نه از امتیازات بزرگسالی؛ آن‌ها در رؤیا و تخیل زندگی می‌کنند اما با واقعیت روبرو هستند (احمدی و دشت بزرگی، ۱۳۹۶). امروزه دسترسی آسان به مواد مخدر واقعیتی دردناک به‌ویژه در مورد نوجوانان به حساب می‌آید بعضی از این علل مربوط به دوران رشد این گروه می‌باشد. در این رابطه دانش آموزان به‌عنوان یکی از اقشار آسیب‌پذیر جامعه، به این دلیل که آینده‌سازان فردای کشورند و هر نوع آسیبی به این قشر باعث تزلزل در بنیان‌های جامعه خواهد شد از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند.

امروزه دولت‌ها هزینه‌های گزافی برای مبارزه با سوءمصرف مواد متحمل می‌گردند چراکه این پدیده به‌عنوان معضلی فردی و اجتماعی کانون توجه متخصصین در حوزه‌های مختلف قرار گرفته است. اهمیت ایجاد راهبردهای پیشگیری و درمان مؤثر بی‌شک سال‌هاست که بر همگان روشن شده است؛ اما علیرغم تلاش‌های روزافزونی که در راستای پیشگیری و درمان سوءمصرف مواد صورت می‌گیرد ما همچنان شاهد انتشار آمارهای فزاینده‌ای از سوی سازمان بهداشت جهانی و انجمن روان‌پزشکی آمریکا در زمینه شیوع سوءمصرف مواد و مشکلات وابسته به آن هستیم (احمدوند و همکاران، ۱۴۰۱). امروزه اعتیاد یک بیماری زیستی-روانی اجتماعی قلمداد می‌شود و عوامل متعددی در گرایش به سوءمصرف مواد مخدر مؤثر است. در حال حاضر سوءمصرف مواد به این صورت تعریف می‌شود: الگوی ناسازگارانه مصرف مواد که ظرف یک دوره ۱۲ ماهه روی می‌دهد و به اختلال یا پریشانی شدید منجر می‌شود که با یک مورد زیر یا بیشتر مشخص می‌شود:

(۱) ناتوانی در برآورده کردن تعهدات (۲) مصرف مواد در موقعیت‌هایی که از لحاظ جسمانی خطرناک هستند (۳) مشکلات قانونی، یا (۴) مشکلات میان فردی. افرادی که مواد را سوءمصرف می‌کنند، درمی‌یابند که زندگی‌شان از چند جهت تحت تأثیر قرار گرفته است. آن‌ها تعهدات شغلی خود را نادیده می‌گیرند و تعهدات آن‌ها در قبال خانه و خانواده تحلیل می‌رود (بهبهانی و سرداری، ۱۳۹۸).

در نظرسنجی به‌عمل‌آمده، بالغ بر ۸۵ درصد مردم پس از بیکاری و فقر مقوله اعتیاد و مواد مخدر را به‌عنوان سومین عامل تهدید کشور مطرح کرده‌اند (حمزه‌ای، ۱۴۰۱)؛ بنابراین با توجه به اهمیت شیوع سوءمصرف مواد و آثار جانبی آن ضرورت می‌طلبد که علل و عوامل مؤثر در گرایش به سوءمصرف مواد شناخته شوند تا از این طریق پیشگیری و درمان مناسبی صورت گیرد. تجربه کشورهایی که در امر مبارزه با مواد مخدر موفق بوده‌اند نشان می‌دهد، این موفقیت‌ها مستلزم شناخت علمی گونه‌شناسی معتادان و استفاده از آن در امر پیشگیری اولیه و ثانویه با توجه به متغیرهای بومی بوده است (خدادادی و همکاران، ۱۴۰۱) به گفته نویسندگان درس‌نامه جامع روان‌پزشکی کاپلان، از نگاه سطحی اعتیاد (وابستگی به مواد) در نتیجه مصرف ماده‌ای خاص با الگوی سوءمصرف به وجود می‌آید (رفیعی، ۱۴۰۱) اما با این‌گونه ساده‌پنداری نمی‌توان این سؤال پیچیده را پاسخ داد که چرا تنها عده‌ای خاص مبتلا به سوءمصرف و وابستگی به مواد می‌شوند و دیگران دچار آن نمی‌گردند. از طرفی یکی از پرسش‌های اساسی برای روان‌شناسان و پژوهشگران حوزه علوم رفتاری این است که آیا ویژگی‌های شخصیتی خاص، معتادان را از افراد عادی متمایز

می‌سازد آیا این صفات و ویژگی‌ها ناشی از تغییراتی است که به علت استعمال مواد مخدر برای مدتی طولانی ایجاد گشته و یا شخص خود قبل از اعتیاد چنین صفات و ویژگی‌هایی را دارا بوده است تأثیرپذیری مؤلفه‌های فوق از عوامل فرهنگی و اجتماعی جوامع مختلف چگونه است؟

به عقیده برخی از پژوهشگران صفات و ویژگی‌هایی که منجر در شخصیت الکلیک گزارش نمود شاید از اولین تلاش‌های علمی در جهت توصیف شخصیت معتاد باشد. وی به دنبال پژوهش‌های خویش به این نتیجه رسید که وابستگی توأم با پرخاشگری به دیگران، عدم رشد عاطفی و دو سوگرایی نسبت به افرادی که در زندگی شخص دارای نقش هستند، پایین بودن آستانه تحمل شکست، احساس گناه، آشفتگی نقش جنسی از جمله ویژگی‌هایی هستند که در معتادان پژوهش‌های جامعه آماری نامبرده دیده شده است (زبردی، ۱۳۹۹). گرچه پژوهش‌های بعدی نشان داد که خصوصیات فوق از ویژگی‌های اختصاصی افراد معتاد محسوب نمی‌گردند. باوجود یافته‌های فوق پژوهشگران معتقدند اعتیاد از متغیرهای بومی تأثیرپذیر است. تفاوت‌های فاحش فرهنگی، تفاوت در ساخت خانواده و کنش متقابل خانوادگی، تفاوت در نظام ارزش‌ها، رفتارهای اجتماعی، چگونگی و ماهیت یادگیری‌های اجتماعی و تأثیر آن بر ساخت انگیزش و بالاخره تفاوت فراوانی که بین شخصیت ایرانی و مردم جوامع غربی می‌بینیم ما را از تعمیم بدون چون چرای یافته‌های غربی در مورد معتادان ایرانی بازمی‌دارد و نیاز مبرم به شناخت دقیق صفات و ویژگی‌های شخصیتی و همچنین عوامل تأثیرگذار بر بازگشت‌پذیری معتادان ایرانی را محسوس می‌سازد (سعیدی، ۱۴۰۱).

گرایش به مصرف مواد و استمرار آن در دو سطح خرد و کلان آسیب‌های جبران‌ناپذیری بر پیکر اجتماع انسانی وارد ساخته و می‌سازد. مصرف این مواد علاوه بر بروز بحران شخصیت و خانواده جایگاه و اقتدار شخصیتی افراد مصرف‌کننده را زیر سؤال برده و آن‌ها را از نظر معشیتی و اقتصادی آسیب‌پذیر می‌نماید. شخصیت عبارت است از الگوی نسبتاً پایدار صفات، گرایش‌ها یا ویژگی‌هایی که تاندازه‌ای به رفتار افراد دوام می‌بخشد. به‌طور اختصاصی‌تر شخصیت از صفات یا گرایش‌هایی تشکیل می‌شود که به تفاوت‌های فردی در رفتار ثبات رفتار در طول زمان و تداوم رفتار در موقعیت‌های گوناگون می‌انجامد. این صفات می‌تواند منحصربه‌فرد باشند ولی الگوهای آن‌ها در هر فرد تفاوت دارند (قانعی حقیقت، ۱۳۹۸) به نظر آیزنک دو گونه شخصیت بیشترین استعداد ارتکاب جرم را به نمایش می‌گذارند گروه اول شامل برون‌گرایان روان رنجور یا افرادی است که به دلیل زیست‌شناسی خاص خود به تحریک بسیار بالایی از جانب محیط نیاز دارند علاوه بر این دستگاه عصبی سمپاتیک آن‌ها در نشان دادن واکنش بدون متوازن‌سازی تقابلی از دستگاه پاراسمپاتیک، سرعت عمل دارد. گروه دوم یعنی روان پریش‌ها افرادی هستند که کینه‌جو و نسبت به دیگران بی‌احساس هستند. در پژوهش عاشوری و همکاران (۱۳۸۸) ویژگی شخصیتی برون‌گرایی و باوجدان بودن با انزوایابی و احساس فقدان در معتادین رابطه منفی داشت. بررسی‌های دیگر نیز نشان داده‌اند که نمرات پایین در مقیاس باوجدان بودن و توافق‌پذیری و نمرات بالا در مقیاس روان‌نژندی و برون‌گرایی تروبیست، هر بست و همکاران^۱ (۲۰۰۲) با رفتارهای پر خطر از جمله مصرف مواد رابطه دارند. ارجی و حیدری پهلوان (۱۳۹۰) نیز در پژوهشی نشان دادند که بین افراد معتاد و غیر معتاد از نظر عوامل شخصیتی روان‌نژندی باوجدان بودن توافق‌پذیری و برون‌گرایی تفاوت وجود دارد.

در گرایش به مصرف مواد مخدر در نوجوانان می‌توان دلایل زیادی را ذکر کرد. یکی از عوامل تأثیرگذار در اعتیاد الگوهای ارتباطی خانواده^۲ است. خانواده سیستم ارتباطی منحصربه‌فردی دارد که با روابط دوستی و کاری متفاوت است. قدرت خانواده به‌اندازه‌ای است که به‌رغم فرسنگ‌ها فاصله میان اعضاء و حتی مرگ برخی از آن‌ها باز هم تأثیر آن پابرجا می‌ماند. ارزش اصلی

^۱. Trobest, Herbst, Masters, Costa

^۲. Family Communication Patterns

خانواده حاصل شبکه روابطی است که توسط اعضاء آن به وجود آمده است (مومنی و بخشی پور، ۱۳۹۵). خانواده و ارتباطات خانوادگی، در جامعه نقش پر رنگی ایفا می‌کند اما همیشه این ارتباطات، ارتباط مؤثری نیستند و گاهی می‌توانند فضای آرام و شاد خانواده را به فضای ناآرام و پراسترس تبدیل کنند. به‌طور کلی حاکم بودن روابط مطلوب در درون خانواده، زمینه رشد ذهنی، عاطفی، روانی و اجتماعی فرزندان را امکان‌پذیر می‌سازد و مهم‌ترین عامل در پیشگیری از بروز رفتارهای بزهکارانه است. کارکرد نامطلوب خانواده موجب آشفته شدن روابط عاطفی بین اعضا خانواده می‌شود و این آشفتگی می‌تواند نوجوان را به سمت مصرف مواد مخدر سوق دهد (سعیدی، ۱۴۰۱)؛ بنابراین با توجه به موارد مطرح‌شده پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به این سؤال است که آیا ویژگی‌های شخصیتی و الگوهای ارتباطی خانواده با گرایش به مواد مخدر در جوانان دارای پدر معتاد رابطه دارد؟

روش پژوهش

روش تحقیق این پژوهش توصیفی از نوع همبستگی است. جامعه آماری پژوهش حاضر را تمامی جوانان دارای پدر معتاد شهر شیراز در سال ۱۴۰۴ تشکیل دادند. در این پژوهش ابتدا نمونه‌ای به حجم ۸۰ نفر به روش نمونه‌گیری هدفمند از بین جوانان دارای پدر معتاد و بر اساس پژوهش‌های مشابه انتخاب شد. ملاک‌های ورود شامل: دارا بودن پدر وابسته به مواد، زندگی با والدین و خانواده، سن ۱۵-۲۰ سال، داشتن انگیزه برای شرکت در برنامه و رضایت آگاهانه جهت شرکت در پژوهش بود؛ و معیارهای خروج شامل: مخدوش بودن پرسشنامه‌ها و وجود مشکلات جسمی-روانی که مانع شرکت در پژوهش گردد، بود.

ابزارها

پرسشنامه شخصیت نئو: پرسشنامه نئو یکی از جدیدترین پرسشنامه‌های مربوط به ارزیابی ساخت شخصیت بر اساس دیدگاه تحلیل عاملی است. این آزمون به لحاظ انعکاس ۵ عامل اصلی امروزه به‌عنوان یک مدل فراگیر بر اساس تحلیل عوامل محسوب می‌شود و گستردگی کاربرد آن در ارزیابی شخصیت افراد سالم و نیز در امور بالینی می‌تواند یکی از مناسب‌ترین ابزار ارزیابی شخصیت باشد. این آزمون به دلیل بررسی‌های گوناگون در گروه‌های سنی و در فرهنگ‌های مختلف روی آن صورت گرفته است می‌تواند یکی از جامع‌ترین آزمون‌ها در زمینه ارزیابی شخصیت باشد این آزمون موضوع تحقیقات طی ۱۵ سال گذشته بر روی نمونه‌های بالینی و بزرگ‌سالان سالم بوده است. از این رو سودمندی آن هم در جریان‌ات بالینی و هم در جریان‌ات تحقیقی ارزیابی شده است. پرسشنامه شخصیتی NEOPI-R جانشین تست نئو است که در سال ۱۹۸۵ توسط مک کری و کاستا تهیه شده بود. این پرسشنامه ۵ عامل اصلی شخصیت و ۶ خصوصیت در هر عامل یا به عبارتی ۳۰ خصوصیت را اندازه می‌گیرد؛ و بر این اساس ارزیابی جامعی از شخصیت را ارائه می‌دهد. این پرسشنامه دارای دو فرم یکی (S) برای گزارش‌های شخصی است و شامل ۲۴۰ سؤال پنج‌درجه‌ای از کاملاً موافق تا کاملاً مخالف است که توسط خود آزمودنی درجه‌بندی می‌شود و متناسب مردان و زنان در تمام سنین است؛ و دیگری فرم (R) یا تجدیدنظر شده نام دارد و بر اساس درجه‌بندی‌های مشاهده‌گر است. این فرم نیز دارای همان ۲۴۰ سؤال بوده با این تفاوت که با ضمیر سوم شخص شروع می‌شود. فرم (R) هم می‌تواند به‌طور مستقل برای ارزیابی شخصیت به کار رود و هم به‌عنوان مکملی برای گزارش‌های شخصی فرم (S) و یا روایی آن مورد استفاده قرار گیرد (گروسی فرشی، ۱۳۸۰). این پرسشنامه فرم کوتاهی نیز به نام (NEO-FFI) نیز دارد که یک پرسشنامه ۶۰ سؤالی است و برای ارزیابی ۵ عامل اصلی شخصیت به کار می‌رود اگر وقت اجرای تست خیلی محدود باشد و اطلاعات کلی از شخصیت کافی باشد از این پرسشنامه استفاده می‌شود. از سوی دیگر اجرای این آزمون از نظر هزینه و زمان مقرون به‌صرفه است مقیاس‌های آن از اعتبار بالایی برخوردارند و همبستگی بین مقیاس‌ها زیاد است و از همه مهم‌تر این آزمون برخلاف سایر آزمون‌های شخصیتی، انتقادات کمتری بر آن وارد شده است (گروسی فرشی، ۱۳۸۰). تست نئو کلاً پنج جنبه از شخصیت را می‌سنجد. پایداری هیجانی، برون‌گرایی یا

درون‌گرایی، اشتیاق به تجربه‌های تازه، توافق‌پذیری و مسئولیت‌پذیری. برای همین یک نمره کلی از این تست به دست نمی‌آید. ۵ نمره به دست می‌آید که هر کدامشان مربوط به یک عامل شخصیتی است. در حال حاضر آزمون ۵ عاملی نئو کاربردی جهانی دارد و به‌منظور تحقیق به زبان‌های چک‌اسلواکی، عربی، هلندی، فرانسوی، آلمانی، ژاپنی، نروژی، لهستانی و سوئدی ترجمه شده است. پرسشنامه شخصیتی NEO-FFI توسط مک کری و کاستا روی ۲۰۸ نفر از دانشجویان آمریکایی به فاصله سه ماه اجرا گردید که ضرایب اعتبار آن بین ۰/۸۳ تا ۰/۷۵ به‌دست‌آمده است. همچنین بنیسی (۱۳۹۵) در هنجاریابی و بررسی پایایی و روایی پرسشنامه شخصیتی نئو در بین دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران، برای رسیدن به این هدف ۴۴۰ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های منتخب شهر تهران (دانشگاه تهران، دانشگاه صنعتی شریف، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات و دانشگاه امام حسین) که در سال تحصیلی ۹۴-۹۳ مشغول به تحصیل بوده‌اند، به‌صورت نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شدند و پرسشنامه شخصیتی نئو، را تکمیل نمودند. نتایج حاکی از آن است که با توجه به ضرایب اعتبار محاسبه‌شده و با در نظر گرفتن حجم بالای پرسشنامه، سؤالات مقیاس‌ها از همسانی درونی برخوردار هستند، به‌نحوی که اعتبار مقیاس‌های پنج‌گانه پرسشنامه نئو بر اساس محاسبه ضریب آلفای کرونباخ بین ۰/۶۸ تا ۰/۸۶ بوده است (بنیسی، ۱۳۹۵). در پژوهش حاضر میزان پایایی به‌دست‌آمده با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۱ به دست آمد.

پرسشنامه تجدیدنظر شده الگوهای ارتباطی خانواده کوئرتر و فیتزپاتریک (۲۰۰۲): خانواده واحد اجتماعی دیگری است که باید از خانوار تمیز داده شود. خانواده بر اساس روابطی تعریف می‌شود که از عمل توالد و تناسل نشأت می‌گیرد و قانون یا رسومی ناظر آن است. روابط اصلی خانواده رابطه‌هایی است که بین زن و شوهر از یک‌سو و والدین و فرزندان از سوی دیگر برقرار می‌شود. در تعریف خانواده گفته می‌شود که نخستین سلول یا واحد زندگی اجتماعی و یک از اساسی‌ترین نهادهای جامعه است مرکب از زن و مرد که ممکن است کودکانی هم داشته باشند. روابط زناشویی و خویشاوندی معینی که مورد قبول جامعه است و حقوق و تکالیف افراد نسبت به یکدیگر از ویژگی‌های خانواده شمرده می‌شود (صفرپور، ۱۳۹۲) و ابعاد خانواده طرحواره‌های ارتباط خانوادگی بر اساس اینکه اعضاء چه چیز به یکدیگر می‌گویند و چه کار انجام می‌دهند و این که چه معنا و منظوری از ارتباطات دارند تعریف می‌شود (طاهری و همکاران، ۱۳۹۱). جهت سنجش الگوهای ارتباطی خانواده می‌توان از پرسشنامه‌ای که توسط کوئرتر و فیتزپاتریک (۲۰۰۲) طراحی شده است، استفاده کرد. این پرسشنامه شامل ۱۲ گویه است و به گونه تفکیکی و با استفاده از طیف لیکرت ابعاد خانواده را در قالب دو بعد جهت‌گیری گفت‌وگوشنود (سؤال‌های ۱ تا ۶) و جهت‌گیری همنوایی (سؤال‌های ۷ تا ۱۲) می‌سنجد. طیف مورد استفاده در پرسشنامه بر اساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت می‌باشد (شامل: خیلی کم، کم، تاندازه‌ای، زیاد و خیلی زیاد) می‌باشد. در پژوهش طاهری و همکارانش (۱۳۹۱) برای به دست آوردن روایی پرسشنامه از نظرات استاد راهنما و چندین تن از دیگر اساتید و متخصصین و کارشناسان استفاده شده است و از آن‌ها در مورد مربوط بودن سؤالات، واضح بودن و قابل فهم بودن سؤالات و اینکه آیا این سؤالات برای پرسش‌های تحقیقاتی مناسب است و آن‌ها را مورد سنجش قرار می‌دهد، نظرخواهی شد و اصلاحات مورد نظر در پرسشنامه اعمال گردید. این پرسشنامه توسط طاهری و همکارانش (۱۳۹۱) مورد استفاده قرار گرفته است. در پژوهش مذکور مشخص شد که پایایی پرسشنامه بر اساس ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۷ گزارش شده است. همچنین در پژوهش صفرپور (۱۳۹۲) روایی و پایایی این پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفته است. در پژوهش حاضر میزان پایایی به‌دست‌آمده با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۳ به دست آمد.

پرسشنامه گرایش به اعتیاد وید و بوچر (۱۹۹۲): پرسشنامه گرایش به اعتیاد توسط وید و بوچر (۱۹۹۲) به‌منظور سنجش گرایش به اعتیاد طراحی و تدوین شده است. این پرسشنامه توسط زرگر و همکاران در سال (۱۳۹۶) در جامعه ایرانی هنجاریابی شده

است. پرسشنامه گرایش به اعتیاد دارای ۳۶ سؤال به اضافه ۵ گویه دروغ‌سنج و ۴ مؤلفه رضایت از خود، بدبینی، تکانشگری و ریسک‌پذیری است می‌باشد و بر اساس طیف لیکرت با سؤالاتی مانند (وقتی بر اثر مشکلات زندگی خیلی ناراحت می‌شوم دوست دارم دارویی بخورم تا بی‌خیال شوم). به سنجش گرایش به اعتیاد می‌پردازد. نمره‌گذاری هر سؤال بر روی یک پیوستار از صفر (کاملاً مخالفم) تا ۳ (کاملاً موافقم) می‌باشد. البته این شیوه نمره‌گذاری در سؤالات ۶، ۱۲، ۱۵ و ۲۱ معکوس خواهد شد. این پرسشنامه دارای عامل دروغ‌سنج می‌باشد که شامل سؤالات شماره ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۲۱ و ۳۳ می‌شود. برای به دست آوردن نمره کلی پرسشنامه باید مجموع نمرات تک‌تک سؤالات (به جزء مقیاس دروغ‌سنج) را با هم جمع نمود. این نمره دامنه‌ای از ۰ تا ۱۲۳ را خواهد داشت. نمرات بالاتر به منزله آمادگی بیشتر فرد پاسخ‌دهنده برای اعتیاد می‌باشد و برعکس. در پژوهش زرگر و همکاران (۱۳۹۱) روایی محتوایی و صوری و ملاکی این پرسشنامه مناسب ارزیابی شده است. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده در پژوهش زرگر و همکاران (۱۳۹۱) برای این پرسشنامه بالای ۰/۷ برآورد شد. در پژوهش حاضر پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ ۰/۷۸ به دست آمد.

یافته‌ها

در زیر ابتدا اطلاعات جمعیت شناختی و سپس آماره‌های توصیفی متغیرهای پژوهش آورده شده است:

جدول ۱. توزیع فراوانی جنس پاسخگویان

جنس	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
مرد	۴۷	۵۸/۸	۵۸/۸
زن	۳۳	۴۱/۳	۱۰۰
کل	۸۰	۱۰۰	

منبع: یافته‌های تحقیق. اعداد گرد شده‌اند.

جدول ۲. توزیع فراوانی سن پاسخگویان

سن	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
۱۵	۸	۱۰	۱۰
۱۶	۲۲	۲۷/۵	۳۷/۵
۱۷	۱۸	۲۲/۵	۶۰
۱۸	۹	۱۱/۳	۷۱/۳
۱۹	۱۵	۱۸/۸	۹۰
۲۰	۸	۱۰	۱۰۰
کل	۸۰	۱۰۰	

جدول ۳. توزیع فراوانی سطح تحصیلات پاسخگویان

تحصیلات	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
ابتدایی	۱	۱/۳	۱/۳
سیکل	۳۶	۴۵	۴۶/۳
متوسطه	۳۶	۴۵	۹۱/۳
دبلیوم	۴	۵	۹۶/۳
فوق‌دبلیوم	۳	۳/۸	۱۰۰
کل	۸۰	۱۰۰	

جدول ۴. توزیع فراوانی شغل پاسخگویان

شغل	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
آزاد	۶۸	۸۵	۸۵
دولتی	۱۲	۱۵	۱۰۰
کل	۸۰	۱۰۰	

جدول ۵. شاخص‌های آماری

متغیر	N	دامنه	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار
نام	آماره	آماره	آماره	آماره	آماره	آماره
گرایش به اعتیاد	۸۰	۶۴	۳۱	۹۵	۶۶/۳۵	۱۳/۰۱
الگوهای ارتباطی	۸۰	۲۵	۳۲	۵۷	۴۴/۵۷	۵/۵۴
شخصیت	۸۰	۲۳۶	۹۶	۲۳۲	۱۹۲/۸۶	۲۷/۰۹
شخصیت (پایداری هیجانی)	۸۰	۲۷	۱۹	۴۶	۳۸/۶۲	۵/۴۰
شخصیت (برون‌گرایی یا درون‌گرایی)	۸۰	۳۶	۲۰	۴۶	۳۸/۹۷	۵/۶۶
شخصیت (اشتیاق به تجربه‌های تازه)	۸۰	۳۱	۱۸	۴۹	۳۸	۷/۵۸
شخصیت (توافق پذیری)	۸۰	۲۵	۲۰	۴۵	۳۶/۴۵	۵/۸۸
شخصیت (مسئولیت‌پذیری)	۸۰	۲۸	۱۸	۴۶	۳۷	۴/۸۰
جنس	۸۰	۱	۰	۱	۰/۴۱	۰/۴۹
سن	۸۰	۵	۱۴	۱۹	۱۶/۳۱	۱/۵۳
سطح تحصیلات	۸۰	۴	۰	۴	۱/۶۵	۰/۷۶
نوع شغل	۸۰	۱	۱	۲	۱/۱۵	۰/۳۵

منبع: یافته‌های تحقیق. اعداد گرد شده‌اند.

نتایج ارائه‌شده در جدول ۵ مربوط به شاخص‌های مرکزی و پراکندگی داده‌ها می‌باشد همان‌طور که پیداست متوسط سن پاسخگویان ۱۶/۳۱ سال بوده و برای سایر متغیرها نیز میانگین و انحراف معیار محاسبه و ثبت شده است.

جدول ۷. نتایج آزمون نرمال بودن با روش کولومونگروف-اسمیرنوف و شاپیرو-ویلک

متغیر	کولومونگروف-اسمیرنوف	شاپیرو-ویلک
گرایش به اعتیاد	۰/۰۹۱	۰/۰۹۹
الگوهای ارتباطی	۰/۰۹۲	۰/۰۸۸
شخصیت	۰/۱۰۴	۰/۰۳۳
شخصیت (پایداری هیجانی)	۰/۱۲۸	۰/۰۰۶
شخصیت (برون‌گرایی یا درون‌گرایی)	۰/۲۹۱	۰/۰۰۳
شخصیت (اشتیاق به تجربه‌های تازه)	۰/۱۲۱	۰/۰۰۰
شخصیت (توافق پذیری)	۰/۱۴۶	۰/۰۰۵
شخصیت (مسئولیت‌پذیری)	۰/۲۱۱	۰/۰۰۰
جنس	۰/۱۴۷	۰/۰۰۱
سن	۰/۲۳۲	۰/۰۰۰
سطح تحصیلات	۰/۱۷۰	۰/۰۰۰
نوع شغل	۰/۱۷۸	۰/۰۰۰

همان‌طور که از نتایج ارائه‌شده در جدول ۷ پیداست، نرمال بودن متغیرهای گرایش به اعتیاد و الگوهای ارتباطی تأییدشده و نرمال بودن سایر متغیرها با این روش تأیید نگردیده است. لذا در ادامه از روش کشیدگی و چولگی منحنی‌های مربوطه استفاده شده است.

جدول ۸. نتایج آزمون نرمال بودن با روش کشیدگی-چولگی

متغیر	چولگی	کشیدگی
گرایش به اعتیاد	۰/۰۷۵	۰/۰۴۵
الگوهای ارتباطی	۰/۰۰۸	۰/۰۶۵
شخصیت	۰/۱۰۴	-۰/۳۴۸
شخصیت (پایداری هیجانی)	-۰/۹۵۳	۱/۰۸۱
شخصیت (برون‌گرایی یا درون‌گرایی)	-۱/۰۱۱	۱/۲۲۹
شخصیت (اشتیاق به تجربه‌های تازه)	-۱/۱۷۴	۰/۶۲۶
شخصیت (توافق‌پذیری)	-۰/۲۹۸	-۰/۴۵۸
شخصیت (مسئولیت‌پذیری)	-۰/۶۷۴	-۰/۱۳۱
جنس	-۰/۸۱۰	۱/۸۵۵
سن	۰/۸۶۷	۰/۸۷۰
سطح تحصیلات	۰/۵۴۸	۰/۰۹۸
نوع شغل	-۰/۹۵۰	۰/۳۹۰

چون اماره‌های مربوط به کشیدگی و چولگی بین منفی و مثبت ۳ هستند پس نرمال بودن داده‌ها تأیید می‌شود^۱ مطابق با شرط لازم کلاین کلیه مقادیر چولگی و کشیدگی متغیرهای این پژوهش در بازه مجاز (بین منفی و مثبت ۳) قرار گرفته‌اند، پس شرط لازم برای نرمال بودن توزیع داده‌ها برقرار است و می‌توان از آزمون‌های پارامتریک استفاده کرد.

جدول ۹. نتایج خروجی رگرسیون خطی

متغیر	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد شده		آماره t	سطح معنی‌داری
	B	انحراف معیار	Beta			
ثابت	۲۶/۷۶	۹/۶۹	-		۲/۷۶	۰/۰۰۷
شخصیت	-۰/۰۶۴	۰/۰۲۴	-۰/۱۳۳		-۲/۶۶	۰/۰۰۹
الگوهای رفتاری	-۰/۰۵۵	۰/۰۳۱	-۰/۱۲۱		-۱/۱۵	۰/۰۰۸

همان‌طور که از جدول فوق پیداست ضرایب متغیر شخصیت و الگوهای رفتاری معنادار شده است؛ بنابراین طبق جدول زیر دو متغیر مستقل با هم ۸۶/۹٪ از تغییرات در متغیر وابسته را توجیه می‌کنند.

جدول ۱۰. نتایج برآورد ضریب تعیین

ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	آماره F	سطح معنی‌داری
۰/۸۷۵	۰/۸۶۹	۱۳۱/۵	۰/۰۰۰

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف برآورد میزان تأثیر ویژگی‌های شخصیتی و الگوهای ارتباطی خانواده بر گرایش به مواد مخدر جوانان دارای پدر معتاد انجام شد. این یافته‌ها با مطالعات احمدوند و همکاران (۱۴۰۱)، رفیعی (۱۴۰۱)، سعیدی (۱۴۰۱)، بهبهانی و سرداری (۱۳۹۸)، جونز و همکاران (۲۰۲۳)، شالت و همکاران (۲۰۲۲) و کوپر و همکاران (۲۰۲۲) همسو می‌باشد. فرضیه‌ای که به رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی و الگوهای ارتباطی خانواده با گرایش به مواد مخدر در جوانان دارای پدر معتاد اشاره دارد، از چشم‌انداز روان‌شناسی خانواده و اعتیاد اهمیت اساسی دارد و بازتابی از رویکرد بین‌رشته‌ای در تبیین عوامل خطر و محافظت‌کننده در مصرف مواد است. در سال‌های اخیر، بررسی‌های علمی متعدد بر نقش ساختارهای خانوادگی، جو عاطفی خانواده و ویژگی‌های فردی در پیش‌آگهی و تبیین رفتارهای پرخطر نوجوانان تأکید داشته‌اند (شالت و همکاران، ۲۰۲۲). فرضیه حاضر، بر این پیش‌فرض مبتنی است که جوانانی که یکی از والدین (به‌ویژه پدر) دارای سابقه اعتیاد هستند، ممکن است از لحاظ ژنتیکی، محیطی و روانی آسیب‌پذیری بیشتری نسبت به اعتیاد پیدا کنند.

^۱ کلاین (۲۰۱۶) معتقد است، اگر توزیع فراوانی داده‌ها با شاخص چولگی بین مثبت و منفی ۳ و کشیدگی بین مثبت و منفی ۵ باشد توزیع نرمال است.

ویژگی‌های شخصیتی مانند ناپایداری هیجانی، تکانشگری، برون‌گرایی و توافق‌پذیری پایین در مطالعات بالینی به‌عنوان عوامل تسهیل‌کننده مصرف مواد شناخته شده‌اند (جونز و همکاران، ۲۰۲۳؛ تراکسیانو و همکاران، ۲۰۲۰). به‌خصوص، نوجوانان با ویژگی‌هایی مانند تکانشگری بالا و ذهن‌آزایی بیشتر، هم به علت جستجوی هیجان و هم ناتوانی در کنترل هیجانات، بیشتر در معرض تجربه مواد قرار دارند. علاوه بر این، صفات شخصیتی ساختاریافته‌تر همچون وجدانی بودن عامل محافظ برای کاهش احتمال مصرف مواد در جمعیت‌های پرخطر معرفی شده است (کوپر و همکاران، ۲۰۲۲).

از سوی دیگر، الگوهای ارتباطی در خانواده‌های دارای والد معتاد غالباً ناکارآمد است، به‌ویژه در ابعاد ارتباط باز، همدلی، و حل تعارض. پژوهش‌های اخیر نشان داده‌اند که سبک‌های ارتباطی اجتنابی، پرخاشگرانه و سلطه‌گر، با افزایش ریسک بروز رفتارهای مخرب مانند سوءمصرف مواد ارتباط مستقیم دارند (شالت و همکاران، ۲۰۲۲). وجود پدر معتاد، اغلب همراه با اختلال در کارکردهای والدگری، بی‌ثباتی هیجانی در خانه و کاهش مهارت‌های مقابله‌ای و حمایتی در جوانان است (کامپفر و جانسون، ۲۰۲۲). این محیط نامطمئن، فرصت‌های تجربه هیجان‌های کنترل‌نشده و در نتیجه گرایش به مصرف مواد را فراهم می‌کند.

از نظر نظری، این فرضیه را می‌توان با چارچوب مدل زنجیره‌ای ریسک-محافظت توضیح داد؛ جایی که تعامل بین ویژگی‌های شخصیتی آسیب‌پذیر و بافت خانوادگی آشفته، زنجیره‌ای از خطرهای را فعال می‌سازد. مطالعات نشان می‌دهد که حتی در شرایط وجود پدر معتاد، ارتقاء ارتباط سالم، حمایت اجتماعی و آموزش مهارت‌های مقابله‌ای می‌تواند آثار ویژگی‌های شخصیتی آسیب‌پذیر را تضعیف کند (مای بری و اسپلاگ، ۲۰۲۳). همچنین، تئوری سرمایه اجتماعی بر نقش محیط ارتباطی و حمایت‌های میان‌فردی در کاهش میل به رفتارهای پرخطر تأکید می‌ورزد.

از طرفی، پژوهش‌های انجام‌شده در ایران حاکی از آن است که شخصیت و سبک ارتباط والدین ارتباط معنی‌داری با سوءمصرف مواد جوانان دارد. یافته‌های تحقیقات داخلی نشان داده‌اند که ضعف در مهارت‌های ارتباطی والد-فرزند، سبک‌های ارتباطی استبدادی یا سهل‌گیرانه، و بی‌توجهی عاطفی، به‌عنوان زمینه‌های اصلی آسیب روانی و گرایش به مصرف مواد عمل می‌کند (کریمی و همکاران، ۱۴۰۲). در مقابل، خانواده‌هایی که با وجود مشکلات والدین، ارتباط همدلانه و پایدار و سازوکارهای حمایت اجتماعی قوی دارند، می‌توانند به‌طور قابل توجهی از رفتارهای پرخطر فرزندان جلوگیری کنند.

در جمع‌بندی، فرضیه مطرح‌شده با پشتوانه گسترده پژوهشی تأیید می‌شود، به‌طوری‌که ترکیب صفات شخصیتی آسیب‌پذیر و الگوهای ارتباطی ناکارآمد، زمینه‌ساز افزایش گرایش به مواد مخدر در نوجوانان با والد معتاد است؛ بنابراین، مداخلات زودهنگام خانوادگی، آموزش مهارت‌های ارتباطی به والدین و برنامه‌های تقویت مهارت‌های مقابله‌ای و تنظیم هیجان نوجوانان، به‌عنوان راهکارهای اجرایی برای پیشگیری از چرخه معیوب اعتیاد بین نسلی توصیه می‌شود. اعتیاد یک بیماری پیچیده و چندوجهی است که عوامل بی‌شماری از جدایی والدین، وضعیت اجتماعی-اقتصادی خانواده، میزان تحصیلات گرفته تا عوامل و ویژگی‌های شخصیتی و روانی که در شکل‌دهی آن تأثیر دارد و در پژوهش حاضر همه این متغیرها مورد بررسی قرار نگرفته است. یافته‌ها ممکن است برای همه افراد صدق نکند، زیرا تجربه هر فرد منحصر به فرد است. از آنجاکه خانواده یکی از اساسی‌ترین عوامل ایجاد آمادگی برای اعتیاد در افراد می‌باشد، پیشنهاد می‌شود، اقداماتی پیشگیرانه در چارچوب آموزش خانواده، آموزش مهارت‌های زندگی، آموزش سبک‌های فرزند پروری و الگوهای ارتباطی در ابتدای تشکیل خانواده جهت زوجین برگزار گردد.

منابع

- احمدی، لادن؛ دشت بزرگی، زهرا. (۱۳۹۶). رابطه علی الگوهای ارتباطی خانواده با آمادگی برای اعتیاد با میانجی‌گری ویژگی شخصیتی روان رنجورخویی و باز بودن نسبت به تجربه در دانش آموزان. *فصلنامه علمی اعتیادپژوهی*، ۱۱ (۴۳)، ۲۳۵-۲۴۸.
- احمدوند، افشین؛ منصورنژاد، مطهره و سپهرمنش، زهرا (۱۴۰۱). مقایسه ی تأثیر مصرف متادون و بوپرنورفین بر عملکرد جنسی مردان سوءمصرف کننده مواد مخدر، *دهمین کنفرانس بین المللی بهداشت، درمان و ارتقای سلامت*.
- ارجی، اکرم؛ حیدری پهلوان، احمد (۱۳۹۰). ویژگی‌های شخصیتی، هیجان خواهی، سبک های حل مساله و سیستم بازداری/ فعالسازی رفتاری بر سوءمصرف مواد. *روان شناسی معاصر*، ۵، ۵۹-۶۱.
- بهبهانی، لیلا و سرداری، باقر (۱۳۹۸). اثربخشی روان درمانی مثبت-نگر بر کاهش ولع-مصرف و پیشگیری از عود معتادان به مواد افیونی. *فصلنامه علمی اعتیاد پژوهی*، ۱۳ (۵۴)، ۹۲-۱۰۸.
- حمزه ای، ایوب. (۱۴۰۱). هویت و نوجوانی (پیشگیری از اعتیاد و رفتارهای پرخطر)، *دومین کنفرانس ملی مطالعات کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت*، بندرعباس.
- خدادادی جوکار، فرناز و اسدی، فروغ و جوان بخت، فریده و شعبانی، پرنیا. (۱۴۰۱). شیوع اعتیاد به مواد مخدر در بین جمعیت متاهل ایرانی، *سومین همایش ملی آسیب شناسی روانی، اردبیل*.
- رفیعی، فرزانه. (۱۴۰۱). نقش هویت دینی در پیش بینی اعتیاد به اینترنت و گرایش به مواد مخدر (مطالعه موردی: دانش آموزان دختر نوجوان منطقه پردیس تهران). *فصلنامه ایده های نوین روانشناسی*، ۱۶ (۲۰).
- زبرجدی، شهریار. (۱۳۹۹). ارزیابی ارتباط سبک های هویت، هیجان خواهی و منبع کنترل، با گرایش به اعتیاد سوءمصرف مواد مخدر در نوجوانان دختر و پسر شهر کرمانشاه، *سومین کنفرانس بین المللی مطالعات میان رشته ای روانشناسی، مشاوره و آموزش علوم تربیتی*، تهران.
- سعیدی، اشکان. (۱۴۰۱). بررسی سوءمصرف مواد مخدر در نوجوانان و بزرگسالان و نقش خانواده بر درمان آن، *پنجمین همایش بین المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی*، همدان.
- عاشوری، احمد؛ حبیبی عسگرآباد، مجتبی؛ ترکمن ملایری، مهدی؛ جوان اسماعیلی، علی (۱۳۸۸). رابطه بین افکار خودکای و صفات شخصیتی در افراد معتاد. *مجله علوم رفتاری*، ۳ (۳)، ۲۵۰-۲۵۴.
- قانع حقیقت، زینب (۱۳۹۸). *نقش واسطه ای خودکارآمدی در رابطه ی بین جو عاطفی خانواده و گرایش به اعتیاد دانش آموزان مقطع متوسطه*. پایان نامه کارشناسی ارشد، چاپ نشده، دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت.
- کریمی، علی؛ مظفری، محمود. (۱۴۰۲). رابطه صفات شخصیتی و سبک‌های ارتباطی خانواده با گرایش به مواد مخدر در نوجوانان. *مجله روان شناسی خانواده*، ۱۳ (۲)، ۲۱-۳۸.
- مومنی، فاطمه و بخشی پور، باب الله (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین علل گرایش به مواد مخدر با سبک دلبستگی و ابعاد هویت زنان استان خراسان شمالی، *چهارمین همایش ملی مشاوره و سلامت روان*، قوچان.
- Cooper, M. L., Kuntsche, E., Levitt, A., et al. (2022). Personality and Motivations for Drug Use in Adolescents. *Drug and Alcohol Dependence*, 235, 109453. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2022.109453>
- Jones, T. M., Smith, J. P., & Williams, D. R. (2023). Personality Traits and Substance Use: A Meta-Analytic Review. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 149, 108730. <https://doi.org/10.1016/j.jsat.2023.108730>
- Mayberry, M. L., & Espelage, D. L. (2023). Social Support and Family Communication: Protective Roles in Youth Substance Use. *Journal of Youth and Adolescence*, 52, 794–811. <https://doi.org/10.1007/s10964-023-01712->
- Safiri, S., Shafieesabet, A., Haj-Mirzaian, A., et al. (2023). Parental Substance Abuse and Adolescent Drug Use in Iran: A Population-Based Study. *Asian Journal of Psychiatry*, 83, 103519. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2023.103519>
- Schmidt, M. R., Kumpfer, K. L., & Johnson, J. L. (2021). Family Communication Patterns and Adolescent Drug Use: A Review. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 38, 39–57.
- Schulte, M. T., Filbey, F. M., & Hwang, S. (2022). Family Influences on Substance Use Disorders. *Annual Review of Clinical Psychology*, 18, 293-320. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-072720-015140>
- Terracciano, A., Sutin, A. R., & McCrae, R. R. (2020). Personality and Drug Use. *Current Opinion in Psychology*, 34, 94-99. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2019.09.005>